

*Wieś w badaniach
geograficznych –
wybrane problemy
badawcze*

*Wieś jako przedmiot
badań naukowych na
początku XXI wieku*

EUROREG Warszawa

Wrzesień 2010

prof. zw. dr hab. Jerzy Bański
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN

Wieś – uwagi pojęciowe

Struktura funkcjonalna a sukces gospodarczy

Wieś a koncepcje rozwoju przestrzennego

Perspektywy

Wieś – uwagi pojęciowe

Wieś jest stosunkowo „młodym” przedmiotem badań geograficznych

Do niedawna wieś utożsamiano z rolnictwem, które stanowiło podstawowy temat studiów wiejskich. Inne zagadnienia były mało istotnymi „odpryskami”.

Geografia wsi jako odrębna dyscyplina nauk geograficznych pojawia się w zasadzie dopiero w latach 70.

George P., 1963, *Precis de geographie rurale*, Presses Universitaires de France, Paris.

Clout H.D., 1972, *Rural Geography, An Introductory Survey*, Pergamon Press, Oxford.

Bonnamour J., 1973, *Geographie rurale, methodes et perspectives*, Masson, Paris.

Pacione M., 1984, *Rural geography*, Harper and Row, London.

Phillips D., Williams D., 1984, *Rural Britain, a social geography*, Basil Blackwell, Oxford.

Gilg A., 1985, *An introduction to rural geography*, Edward Arnold, Baltimore.

Rozwój geografii wsi

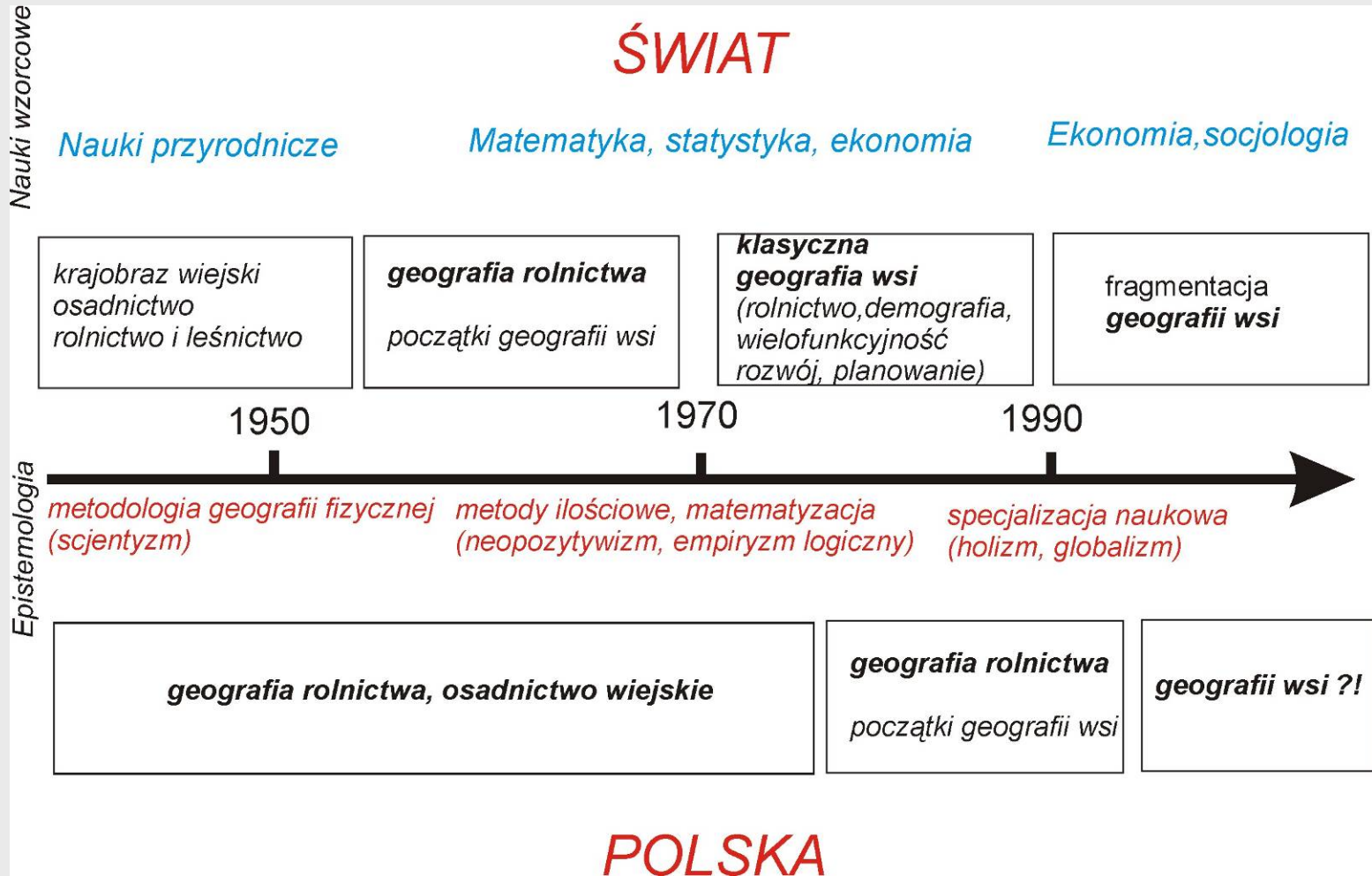
W początkowym okresie geografia wsi miała charakter opisowy i koncentrowała się na rolnictwie, historycznej analizie zmian osadnictwa wiejskiego oraz użytkowaniu ziemi na obszarach wiejskich.

W miarę jej rozwoju studia rozszerzono na takie zagadnienia jak: transport na wsi, zatrudnienie ludności wiejskiej, budownictwo wiejskie, polityka rozwoju obszarów wiejskich oraz wypracowywano teoretyczne podstawy i metodologię badań przestrzennych wsi.

Ostatni okres to „import” nowych idei do geografii wsi głównie z nauk społecznych (w tym przede wszystkim socjologii), tematy: rasizmu na wsi, mniejszości homoseksualnych na wsi, kryminalizacji życia wiejskiego.

Współczesna brytyjska geografia wsi bada przede wszystkim przestrzeń społeczną, a pojęcie „wiejski” interpretowane jest jako świat cech społecznych, moralnych i kulturowych, w których uczestniczą mieszkańcy wsi. Używa się pojęcia „geografia społeczna wsi”.

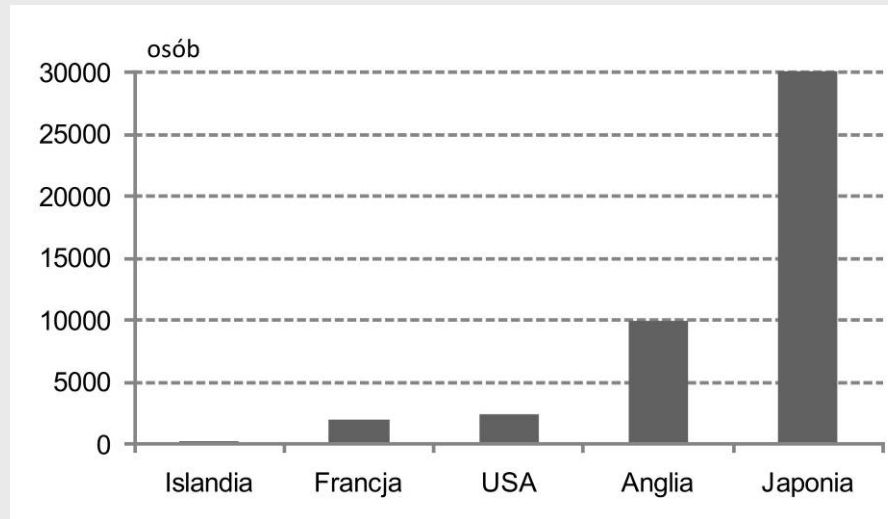
Rozwój geografii wsi

Wieś, obszar wiejski – definicje

B. Ilbery (1998) zauważa, że próby definicji pojęcia „obszar wiejski” zajmują dużo miejsca w tekstach geograficznych, ale nie przybliżają nas one do jakiejś ogólnie akceptowalnej definicji.

Najczęściej uznanie danego obszaru za wiejski bądź miejski zależy od liczby zamieszkującej go ludności bądź gęstości zaludnienia.

Maksymalna liczba ludności obszarów wiejskich wg założeń spisów powszechnych w wybranych krajach

Wieś, obszar wiejski – definicje

Według A. Gilga (1985), do identyfikowania obszarów wiejskich najistotniejsze są ich cechy fizyczne. Przyjmuje on, że najbardziej satysfakcjonująca i kompletna definicja obszarów wiejskich powinna opierać się na charakterze krajobrazu oraz intensywności użytkowania ziemi.

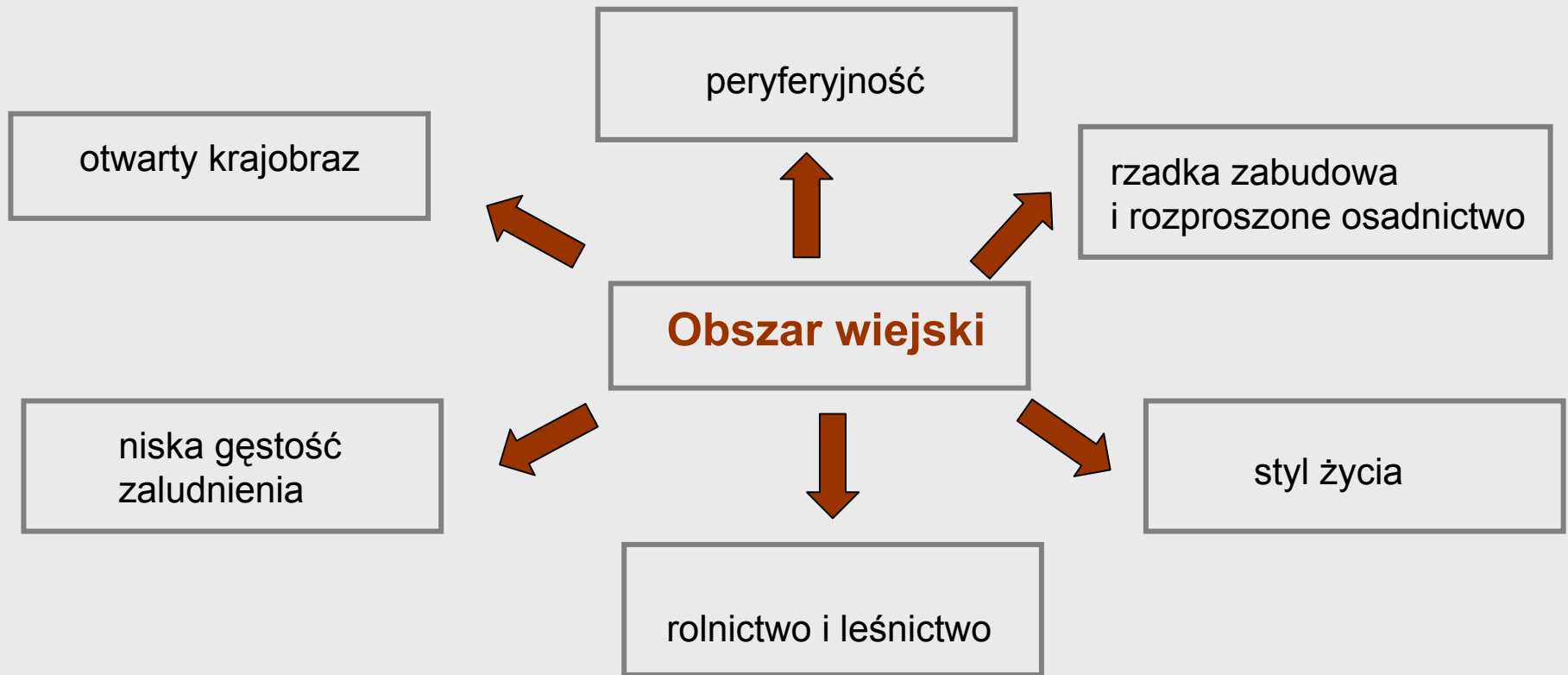
Międzynarodowa Unia Geograficzna - przestrzenią wiejską jest obszar o niskim wskaźniku zaludnienia i wyposażenia w infrastrukturę oraz o przewadze działalności gospodarczej mającej charakter powierzchniowy nad punktową i liniową.

Późniejsze definicje uwzględniają: styl życia mieszkańców określony przynależnością do niedużej grupy społecznej, tożsamość i wygląd ludności przesiąknięte specyficzną kulturą chłopską, większość mieszkańców uważa, iż mieszka na wsi.

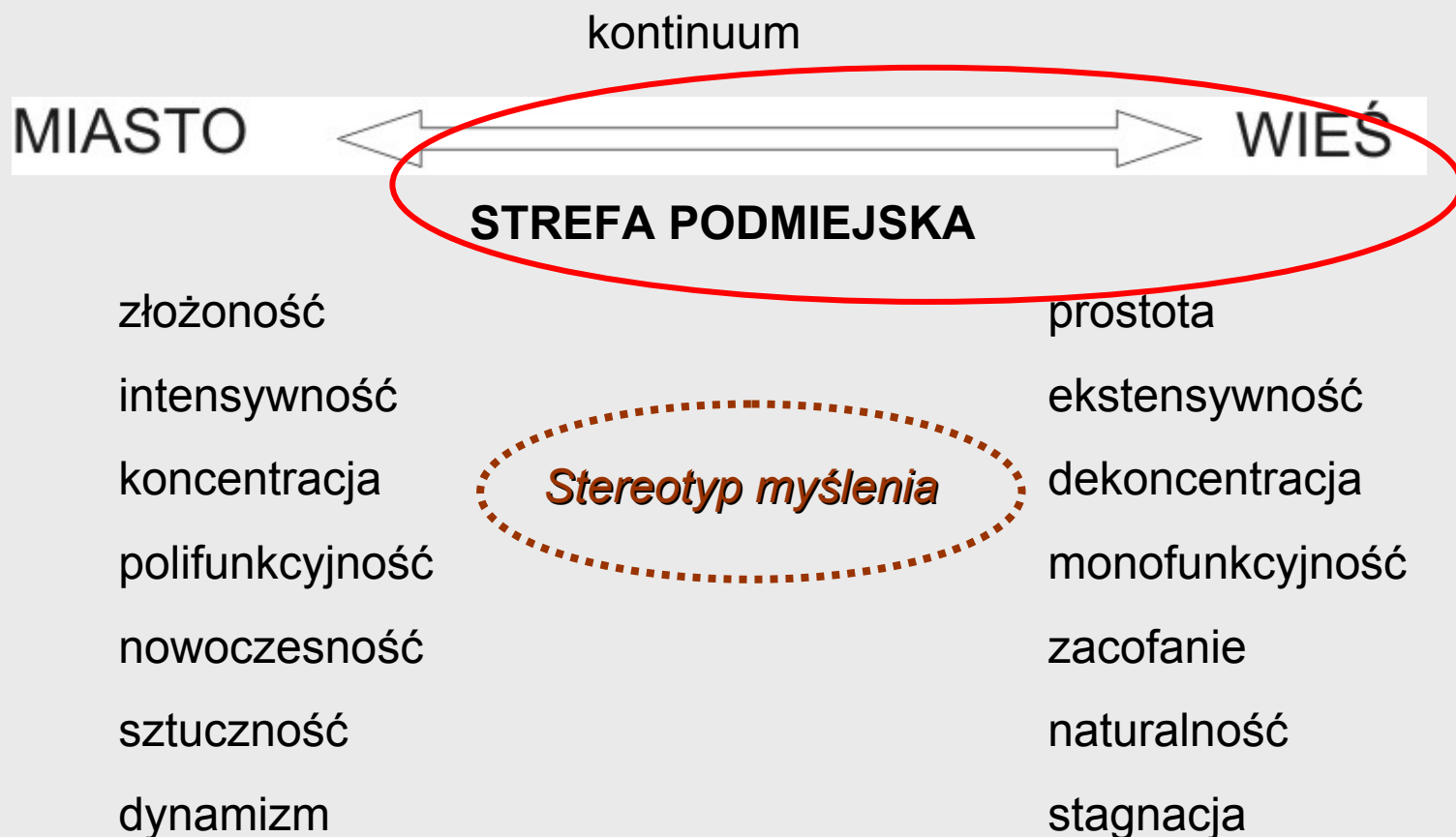
Wieś, obszar wiejski – uwagi pojęciowe

Początkowo pojęcie „wieś” było utożsamiane z pewną szczególną przestrzenią o ekstensywnym użytkowaniu ziemi i niskim zaludnieniu. We współczesnych studiach obszarów wiejskich podmiotem badań stał się człowiek, a wiejskość postrzegana jest poprzez pryzmat zespołu cech społecznych, moralnych i kulturowych.

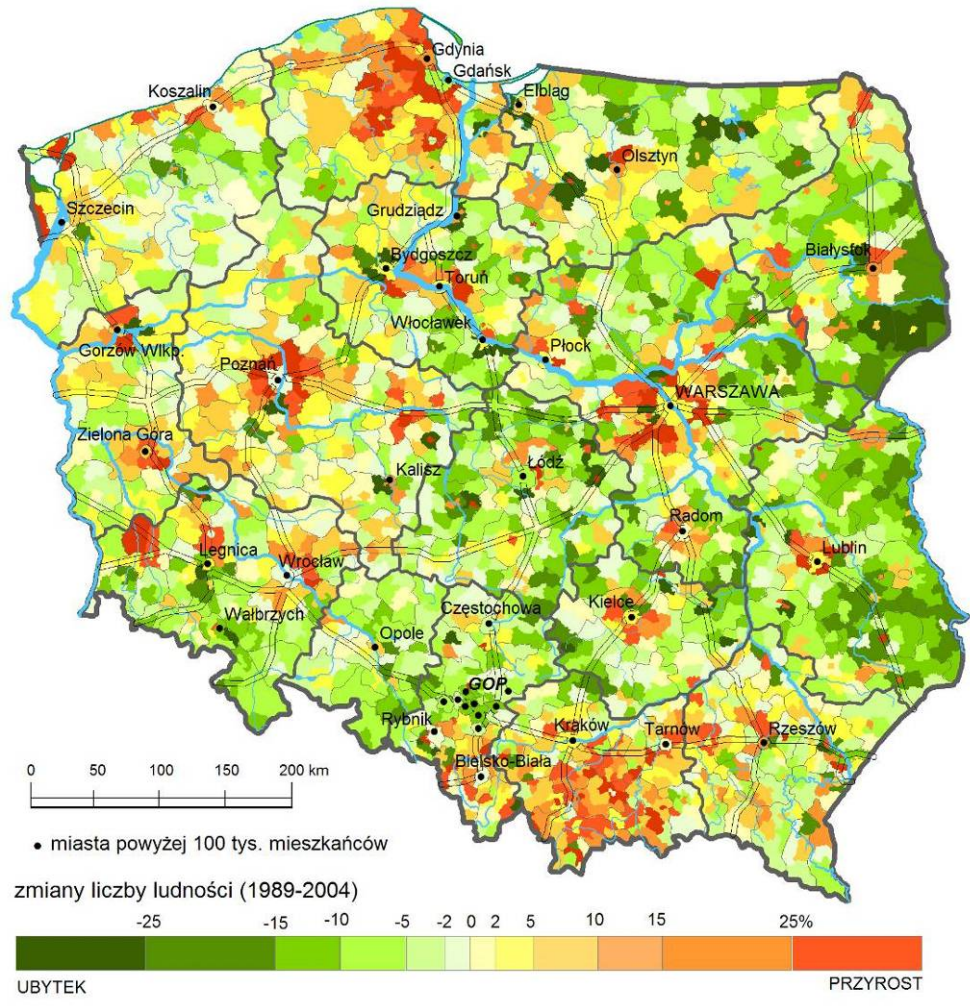

Co jest wsią, a co nie jest?

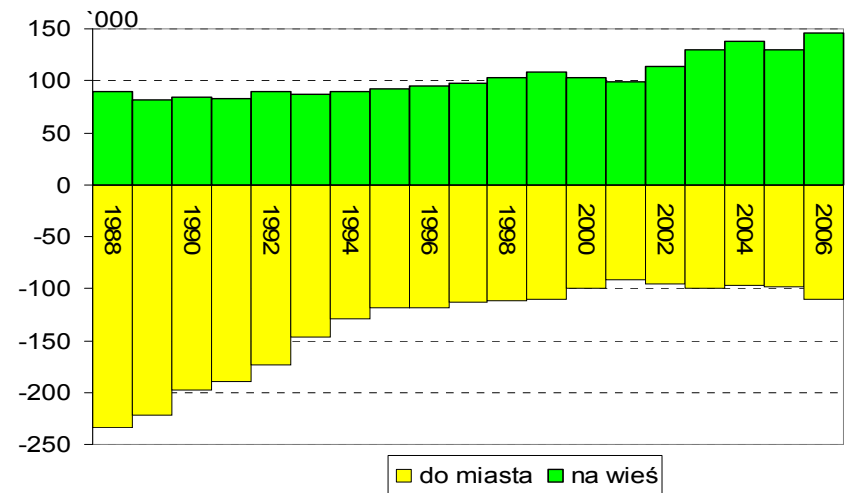
Obszarem wiejskim jest wszystko to, co znajduje się poza granicami administracyjnymi miast

Statystyka a rzeczywistość

Źródło: *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku, 2006*

Migracje wewnętrzne ludności, A – miasto B - wieś

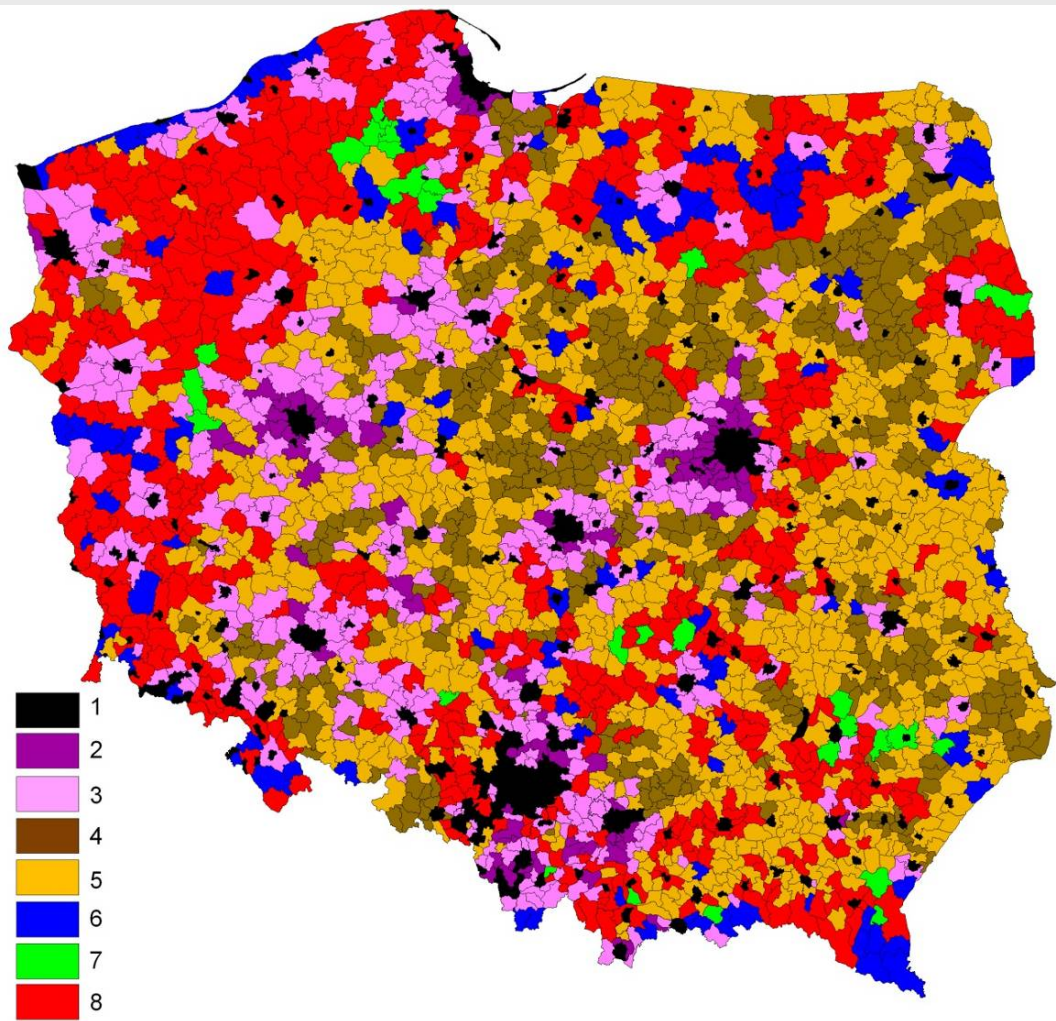
***Problem pojęcia „obszar wiejski” wymaga uwagi
(szczególnie w statystyce polskiej)***

An aerial photograph of a rural landscape. A central village is visible, surrounded by agricultural fields and a road. The text is overlaid on the image.

Struktura funkcjonalna a sukces gospodarczy

(przykład badań geografii wsi)

Struktura funkcjonalna gmin

- 1) gminy miejskie,
- 2) obszary urbanizowane,
- 3) wielofunkcyjne obszary przejściowe,
- 4) obszary wybitnie rolnicze,
- 5) obszary z przewagą funkcji rolniczej,
- 6) obszary o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych,
- 7) obszary o funkcjach leśnych,
- 8) obszary o funkcjach mieszanych

$$A_{ij}(t_k) = \frac{100R_{ij}(t_k)}{a_{ij}(t_k)}$$

jeżeli $A_{ij}(tk) > A_i(t)$ to $Z_{ij}(tk) = 1$,
jeżeli $A_{ij}(tk) \leq A_i(tk)$ to $Z_{ij}(tk) = 0$, gdzie
 $Z_{ij}(tk)$ – znormalizowana wartość wskaźnika $A_{ij}(tk)$.

$$R_{ij}(tk) = a_{ij}(tk+1) - a_{ij}(tk)$$

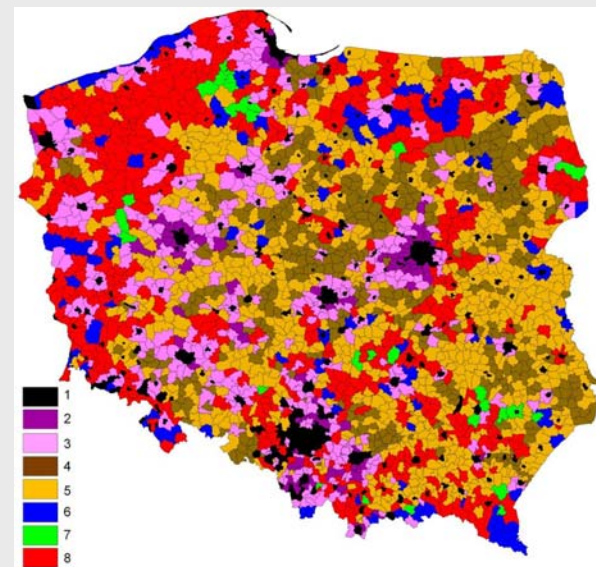
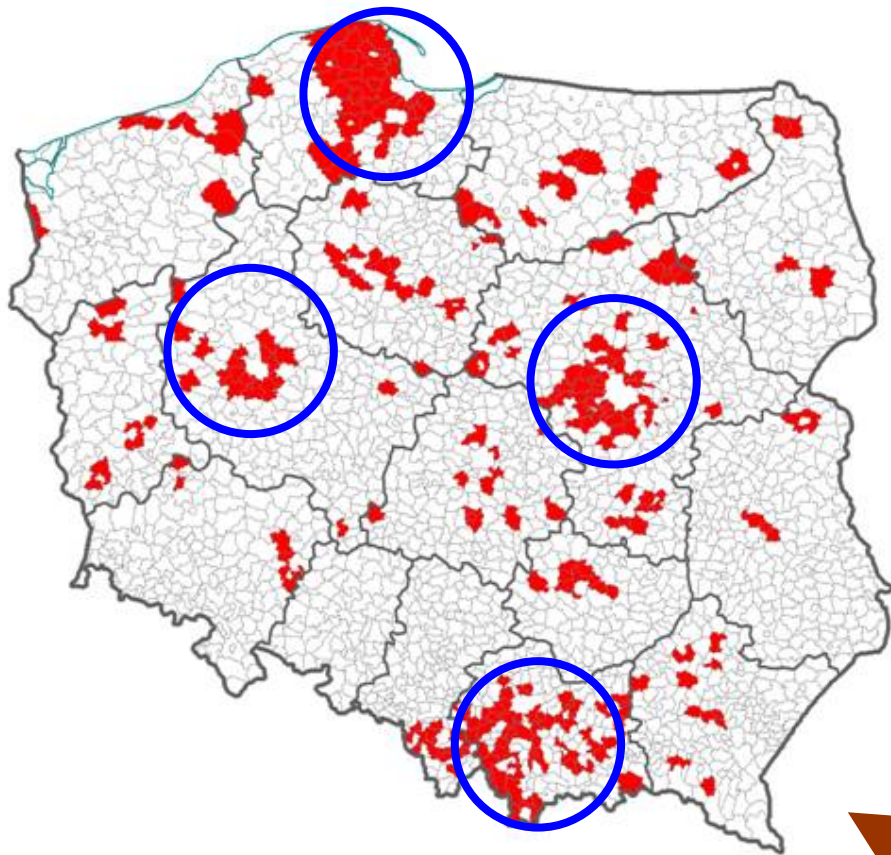
$a_{ij}(tk)$ – wartość miernika i (1, 2 ..., 5) w jednostce j dla okresu t (1, 2.....,10),
 $k - \{0,1...10\}$ – indeksy czasu,
 tk – kolejne lata (1995, 1996....., 2005)

$$S_i = \sum_{k=1}^{10} \sum_{j=1}^5 Z_{ij}(t_k)$$

Ocena dynamiki zmian w gminach w okresie 1995-2005

- A – stale negatywne (obszary degradacji społeczno-ekonomicznej) - $Z_{ij}(tk)$ w zakresie 0-2, lub $S_i - 0-10$
- B – przewaga negatywnych (obszary degradacji lub stagnacji) - $Z_{ij}(tk)$ w zakresie 2-4, lub $S_i - 10-20$,
- C – mieszane (obszary stagnacji), - $Z_{ij}(tk)$ w zakresie 4-6, lub $S_i - 20-30$,
- D – przewaga pozytywnych (obszary progresji) - $Z_{ij}(tk)$ w zakresie 6-8, lub $S_i - 30-40$,**
- E – stale pozytywne (obszary stałej progresji) - $Z_{ij}(tk)$ w zakresie 8-10, lub $S_i - 40-50$.**

Obszary sukcesu na wsi

Wiejskie obszary progresji charakteryzuje stały trend wzrostu gospodarczego, wynikający z pomyślnej realizacji różnorodnych przedsięwzięć społecznych i gospodarczych. Obszary wzrostu wyróżnia stała poprawa wskaźników „życia społeczno-gospodarczego”, a jej dynamika jest wyższa niż w skali regionalnej i krajowej. Przejawem tego będzie stała tendencja wzrostowa liczby ludności i podmiotów gospodarczych, dochodów budżetu gminy, wyposażenia technicznego itp.

Czynniki lokalizacyjne

Warunki naturalne produkcji i baza surowcowa

Sąsiedztwo dużego miasta

Walory turystyczne

Węzeł komunikacyjny

Czynniki społeczno-ekonomiczne

Aktywność inwestorów zewnętrznych

Aktywność gospodarcza mieszkańców

Wykształcenie ludności

Aktywność społeczna

Czynniki techniczno-organizacyjne

Wyposażenie w infrastrukturę

Aktualność dokumentów planistycznych

Sprawność i aktywność władz lokalnych

Renta położenia (sąsiedztwo dużego miasta) jest warunkiem wystarczającym do osiągnięcia stałej progresji

Inne czynniki są „tłem” – tylko w jednostkowych przypadkach determinują rozwój społeczno-gospodarczy

**Wieś
a koncepcje
rozwoju
przestrzennego**

Dylematy planowania

Czy likwidować dysproporcje stanu zagospodarowania przestrzeni, czy też „dopasowywać się” do sytuacji gospodarczej bez uwzględniania tych dysproporcji?

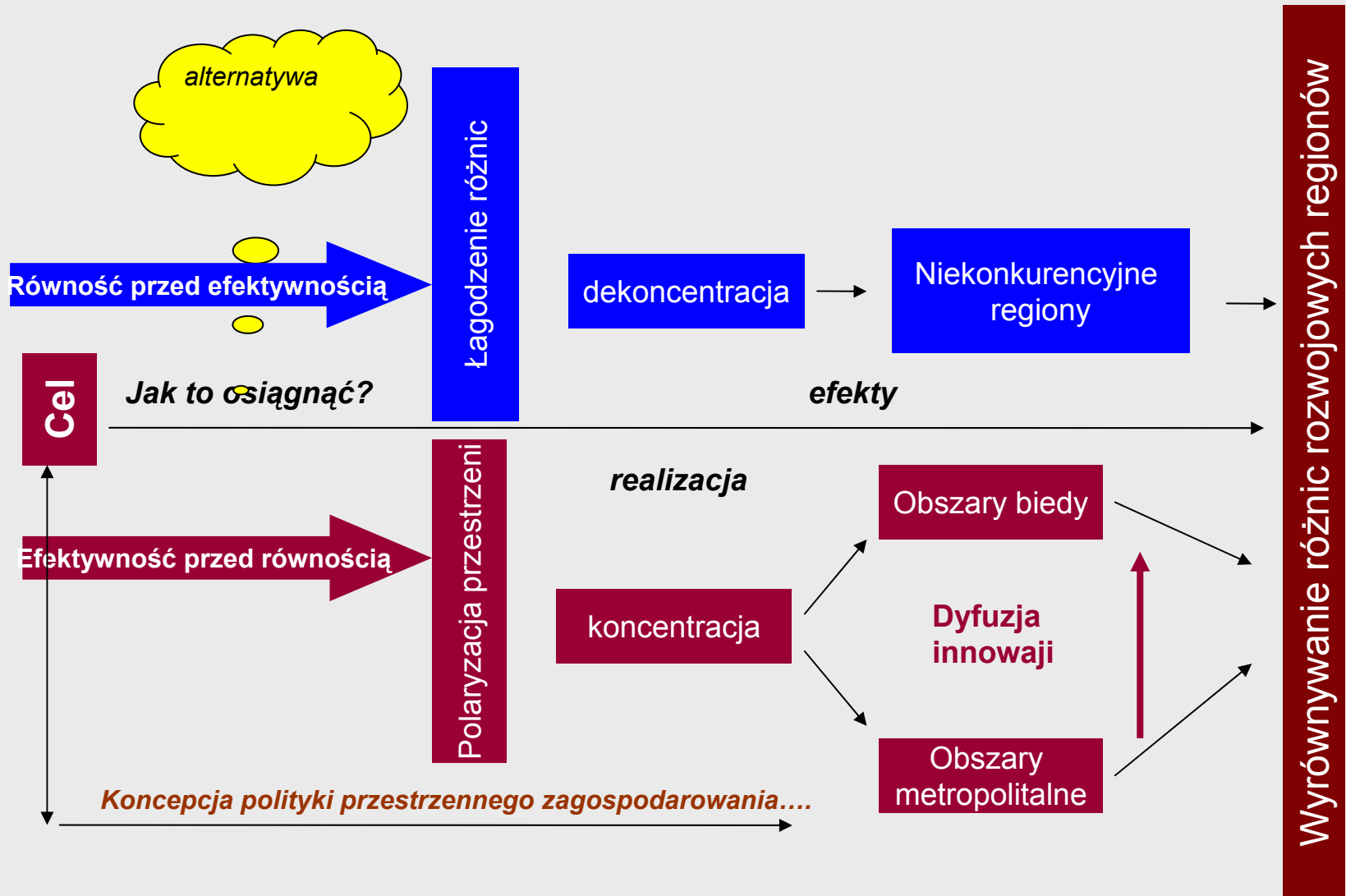
Jak pogodzić wymogi konkurencyjności i efektywności ze sprawiedliwością i równością?

Wspierać biedne czy bogate regiony?

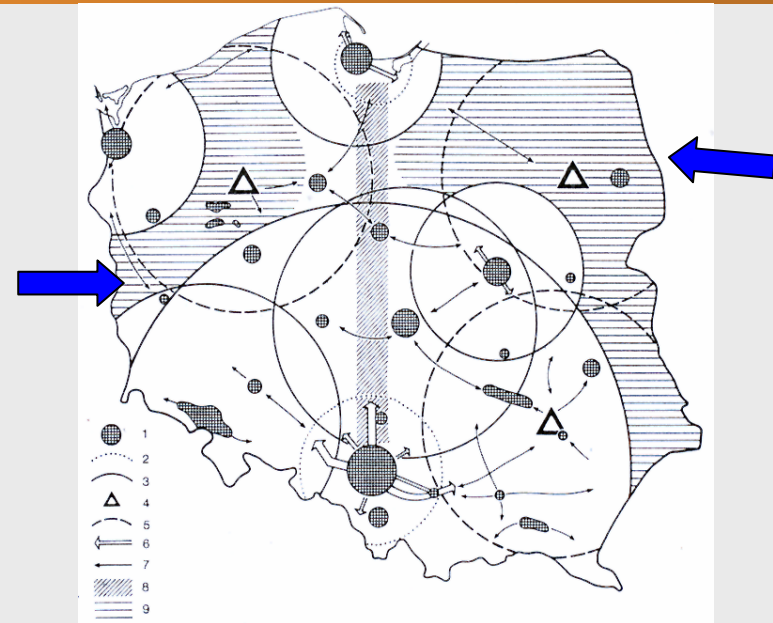
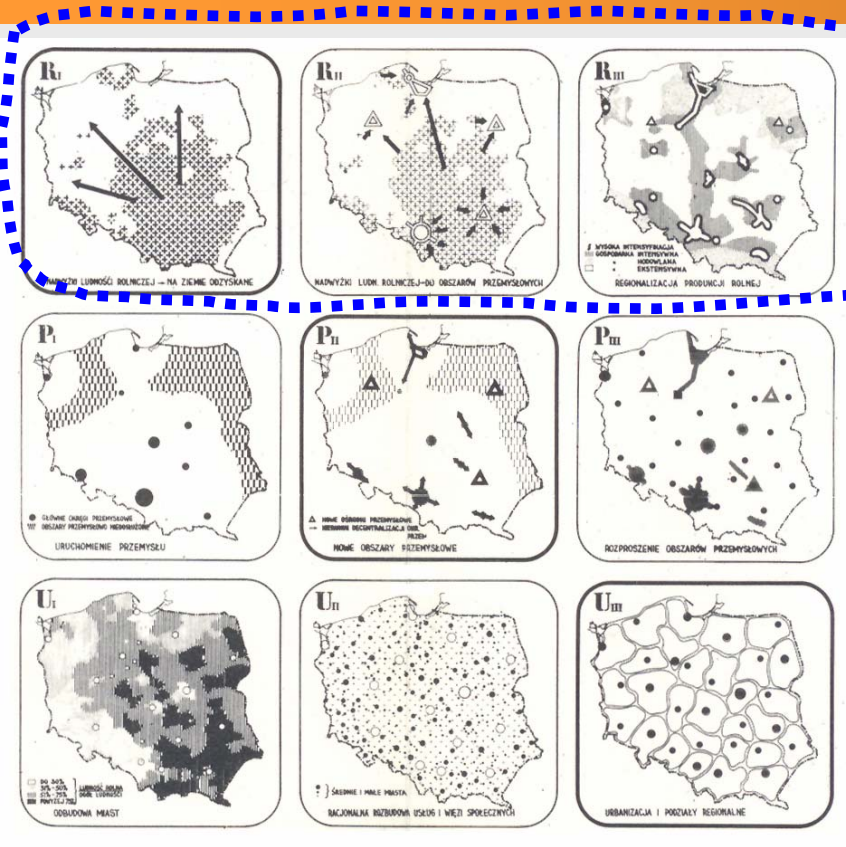
Wszystkie dotychczasowe koncepcje rozwoju z założenia zmierzały do łagodzenia różnic regionalnych, ale .....

działania praktyczne na ogół utrwały stan silnego niezrównoważenia i podziału na zasobne i ubogie regiony

Równość czy efektywność

Studium Planu Krajowego

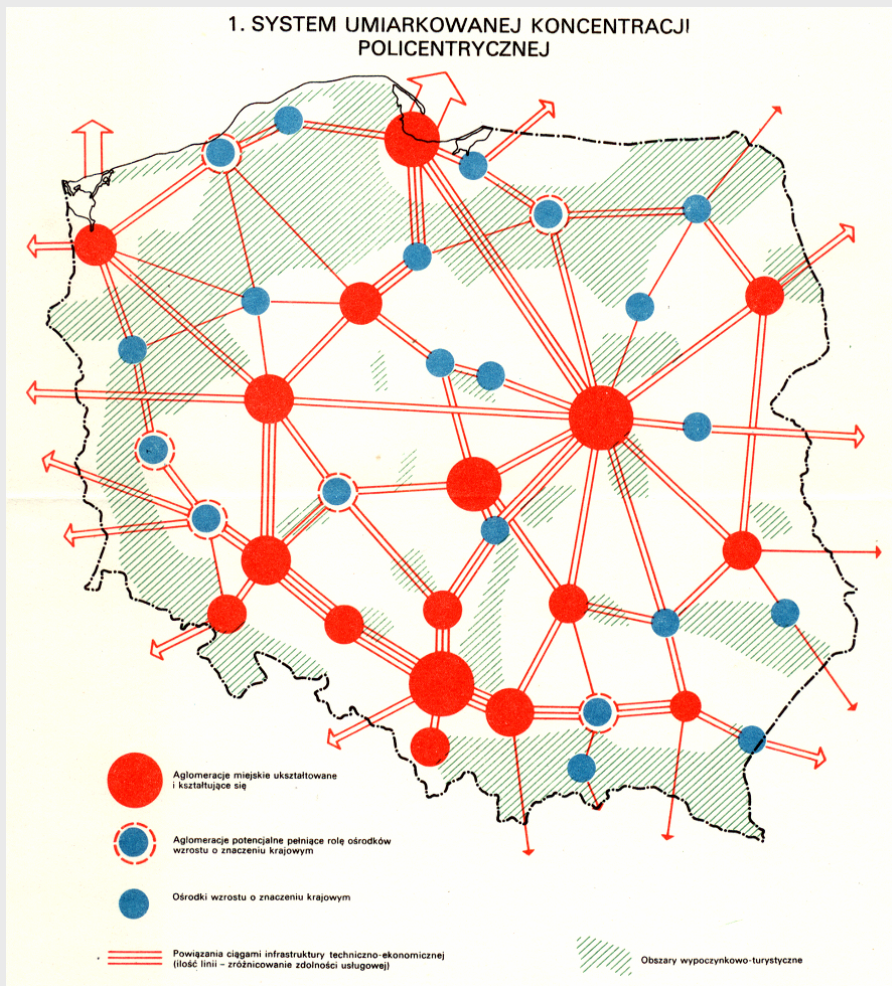

Hipoteza rozmieszczenia przemysłu

Trzy fazy rozwoju gospodarki rolnej. Dwie pierwsze fazy dotyczyły alokacji nadwyżek ludności rolniczej ze środkowej i południowej Polski na Ziemię Zachodnią, a później do obszarów przemysłowych. W trzeciej fazie przewidywano kształtowanie się rejonizacji produkcji rolnej (gospodarka intensywna, ekstensywna, hodowlana).

Program rozwinięcia koncepcji wstępnej planu krajowego
 R – rolnictwo, P – przemysł, U – usługi,
 I – okres odbudowy, II – okres uprzemysłowienia,
 III – okres urbanizacji

Plan Przestrzennego Zagospodarowania Kraju do Roku 1990

Rozwój kraju oparty będzie na ośrodkach miejskich stanowiących ogniska wszelkiego postępu

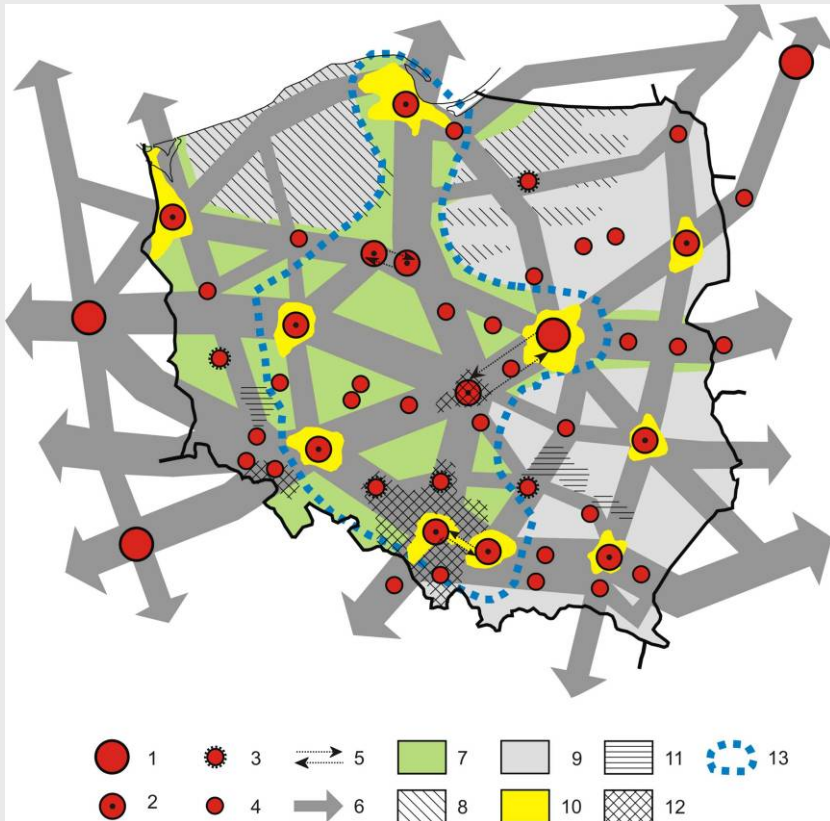
Zakładano rozproszenie przemysłu do małych miast ośrodków gminnych, dzięki czemu możliwe było różnicowanie źródeł dochodów mieszkańców wsi.

Podstawową rolę miało pełnić rolnictwo indywidualne. Po latach niedoinwestowania i faworyzowania sektora uspołecznionego, rolnictwo prywatne uzyskiwało „zielone światło”.

Istotne znaczenie dla obszarów wiejskich miał rozwój turystyki i wypoczynku. Plan zakładał zmianę dotychczasowego wzorca turystyki na bardziej mobilny, czynny i dochodowy.

Współczesna Koncepcja .....

Źródło: J. Kołodziejski 1997

Ryc. 2. Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju.

Schemat modelu równoważenia rozwoju

1 – metropolie stołeczne, 2 – europejskie ośrodki polaryzacji, 3 i 4 – ośrodki równoważenia rozwoju, 5 – dwubiegunowe połączenia ośrodków, 6 – potencjalne pasma przyspieszonego rozwoju, 7 – strefa przyspieszonego rozwoju, 8 – **strefa przełamania recesji**, 9 – **strefa aktywizacji**, 10 – strefa równoważenia metropolizacji, 11 – strefa przełamania kryzysu bazy ekonomicznej, 12 – strefa aktywnej restrukturyzacji, 13 – strefa narastającej koncentracji potencjału cywilizacyjno-ekonomicznego (opracowano na podstawie Koncepcja polityki przestrzennego zagospodarowania kraju, 2001, s. 534)

Koncentracja uwagi na efektywności nie oznacza zgody na polaryzację przestrzeni.

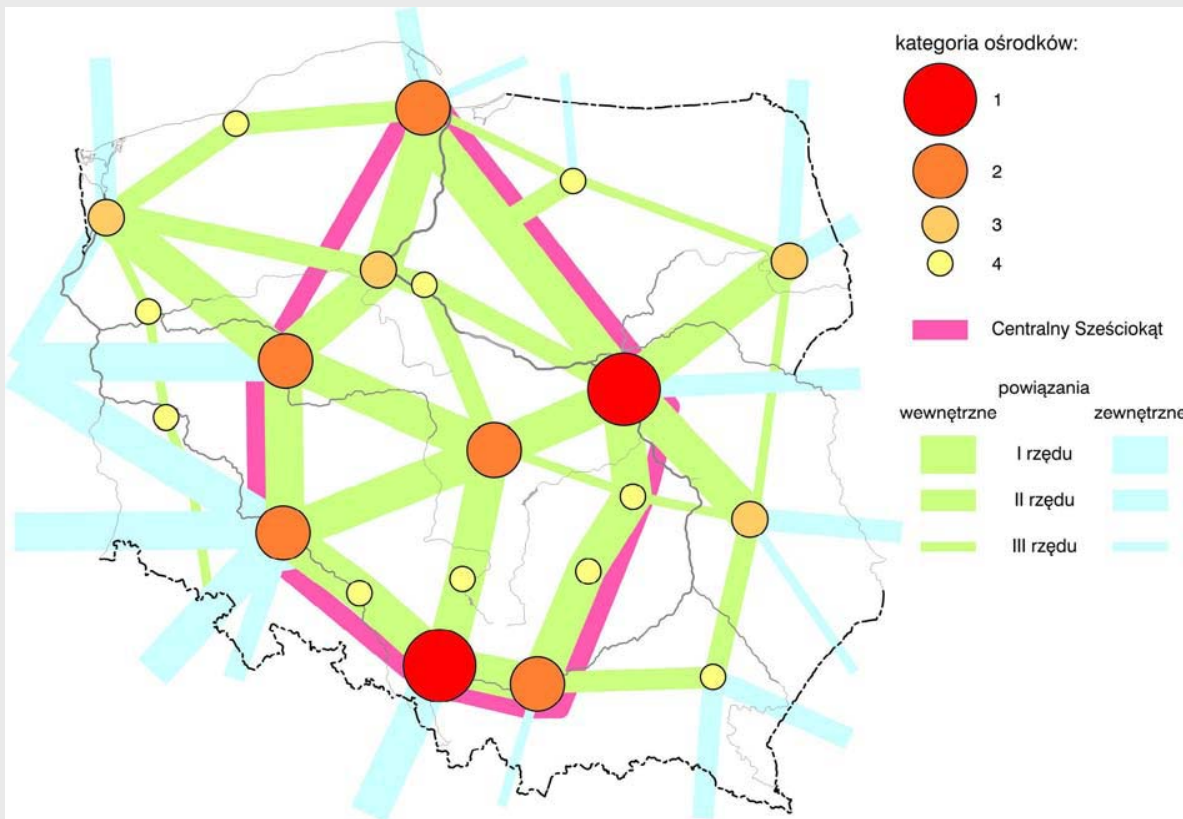
wybór efektywności jest koniecznością polskiej rzeczywistości i szansą wyjścia z zapóźnienia cywilizacyjnego.

podjęta zostaje próba pogodzenia dwóch sprzecznych stanowisk, bowiem podstawową zasadą w wyborze efektywności ma być równoważenie rozwoju

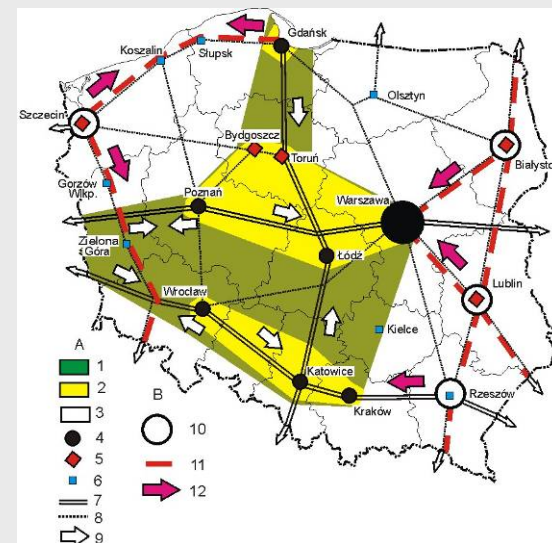
koncentracja aktywności społeczno-gospodarczej w miejscach o najwyższym potencjale ekonomicznym i najkorzystniejszych dla inwestorów, ma wpłynąć w dalszej perspektywie czasowej na równoważenie rozwoju w skali całego kraju

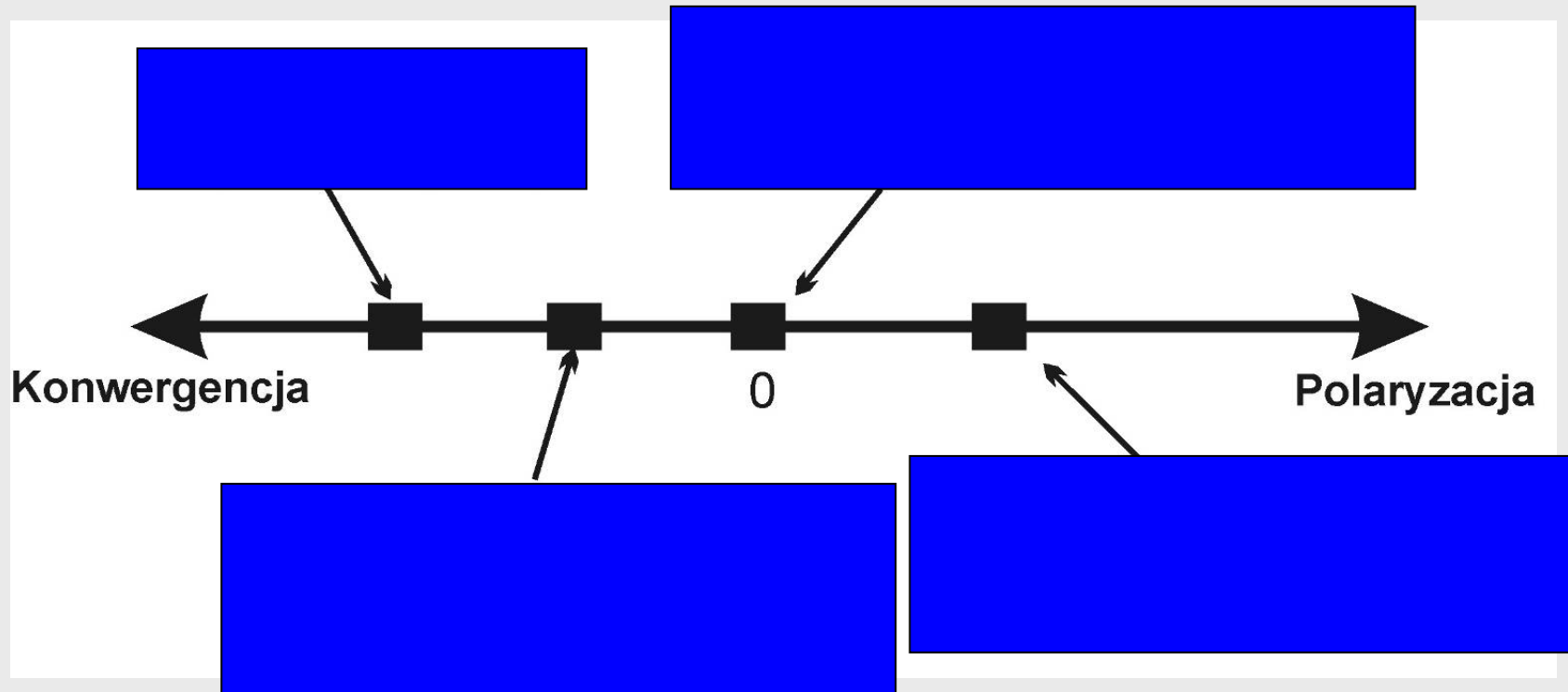
Model Sześciokąta i powiązań funkcjonalnych (Ekspercki Projekt...

Zasada długookresowej racjonalności ekonomicznej, czyli mało konkretna i „rozmyta” idea polityki przestrzennej wskazująca na „asekuracyjny” charakter opracowania

Dyskusja

Kierunek rozwoju przestrzeni wiejskiej wg różnych koncepcji
przestrzennego zagospodarowania

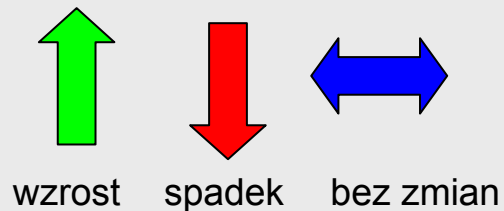
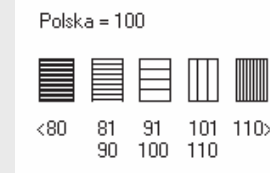
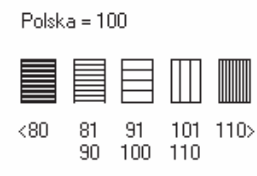
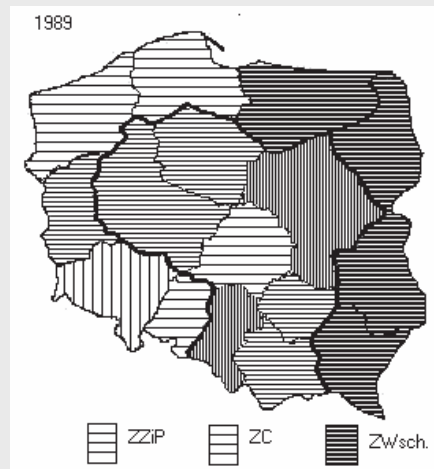
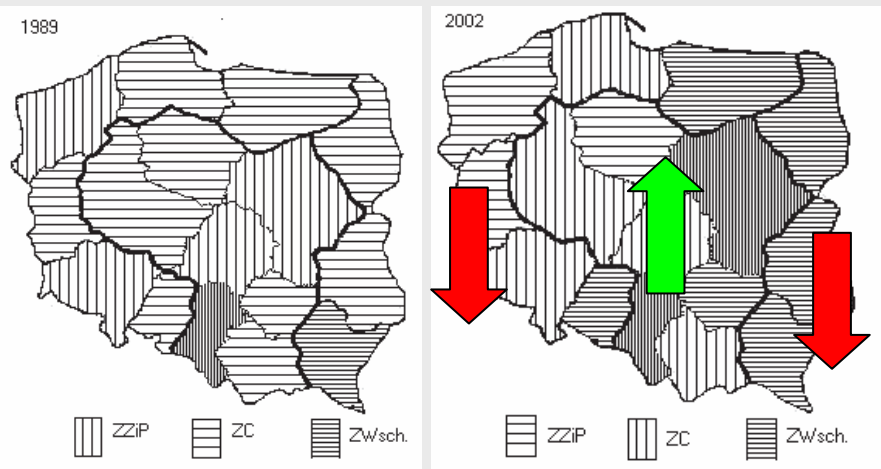
Dyskusja

Relacje **poziomu życia** w regionach

Poziom życia wg 14 wskaźników (mieszkalnictwo, infrastruktura, handel, edukacja, ochrona zdrowia, ekologia, dochody miesięczne)

Relacje **poziomu rozwoju** w regionów

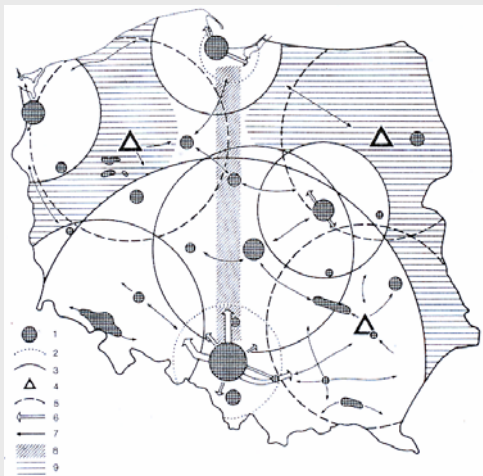
Poziom rozwoju – PKB *per capita*

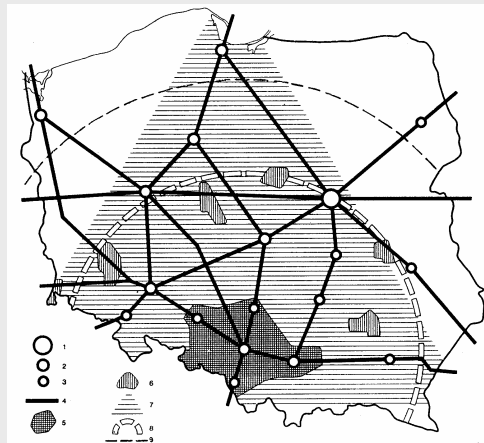
Źródło: J. Kociszewski, *Wpływ wzrostu gospodarczego.....*, AE Wrocław

Dyskusja

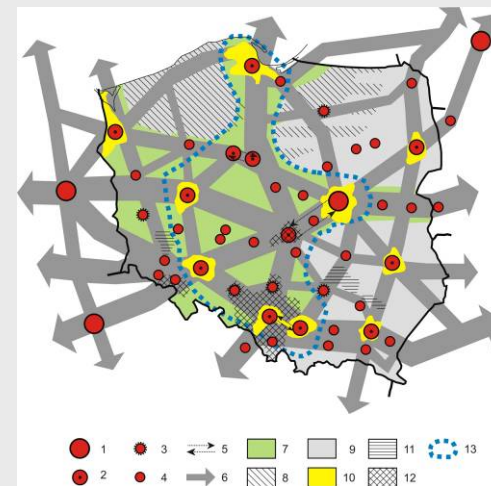
1950

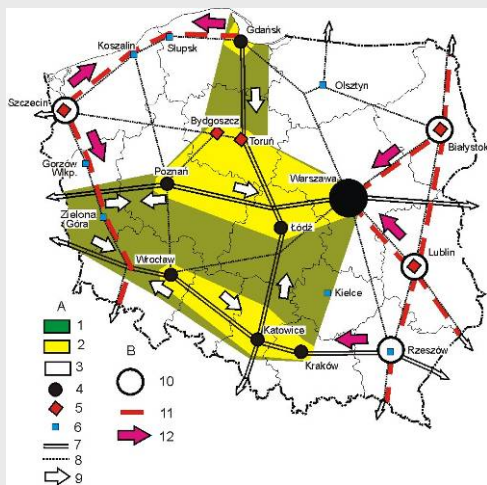
1970

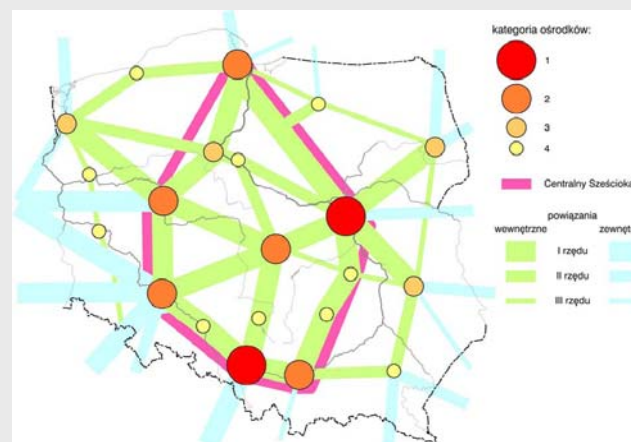
2000

2010

2033

Dotychczasowe koncepcje przyjmowały zasadę: Jeśli prześpimy okazję, to się niczego nie dochrapimy

W najbliższych latach dojdzie do wzmocnienia procesów polaryzacji przestrzennej obszarów wiejskich

Teoria spolaryzowanego rozwoju, w perspektywie kilkunastu lat może mieć odwrotny skutek, konserwując dotychczasowe zróżnicowanie regionalne i pogłębiając różnice w poziomie życia pomiędzy miastem a wsią, a także obszarami wiejskimi

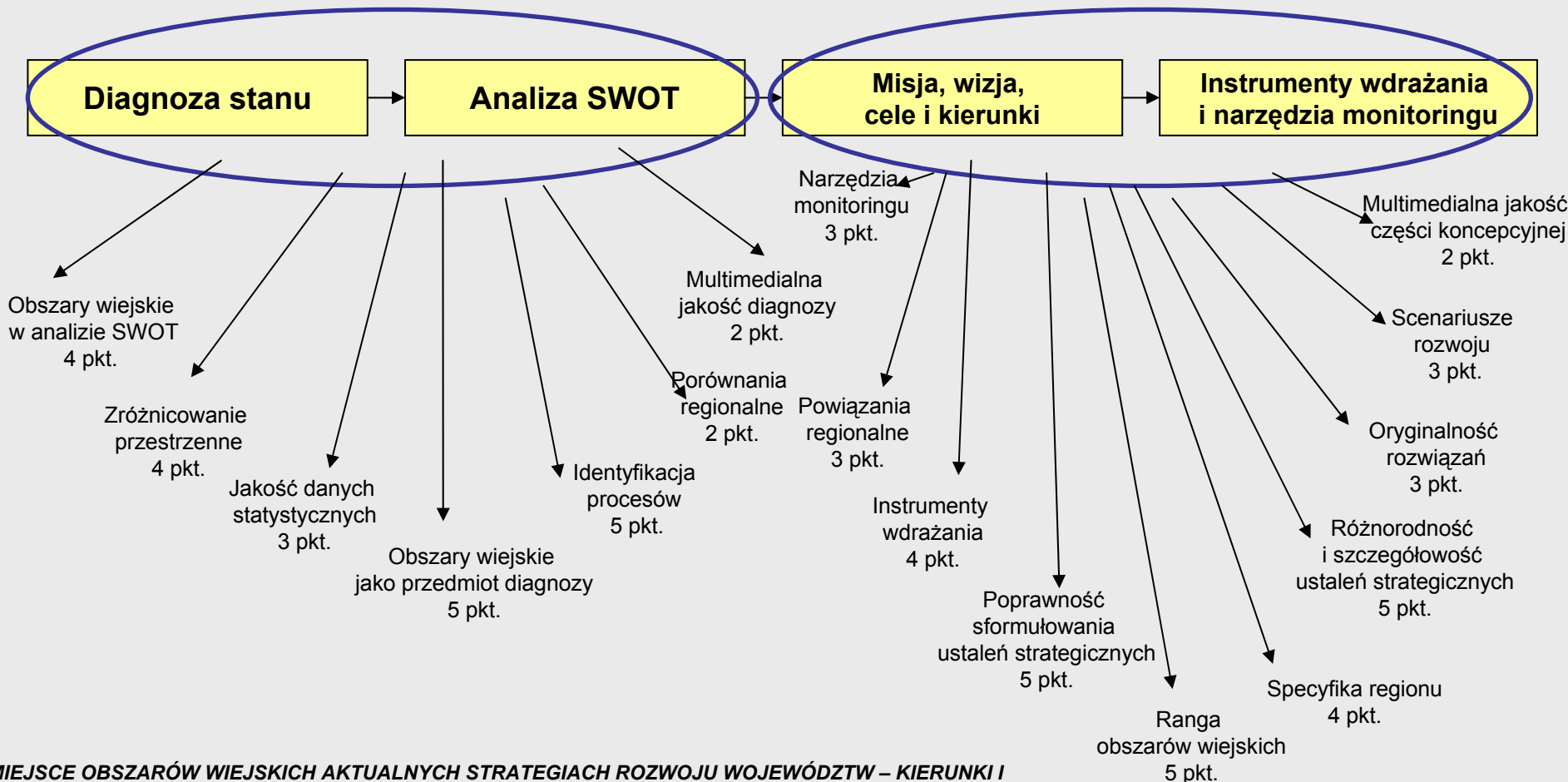
Obszary metropolitalne w kształtującej się strukturze przestrzennej można uznać za obszary wyciskujące, które zasysają „wszystko co dobre” otaczających je obszarów wyciskiwanych

Prócz koncepcji programującej podstawowe zadania w perspektywie 25 lat, polska wieś wymaga wizji przyszłości 2050 opartej na śmiałych projektach długofalowych

Miejsce obszarów wiejskich w aktualnych strategiach rozwoju województw

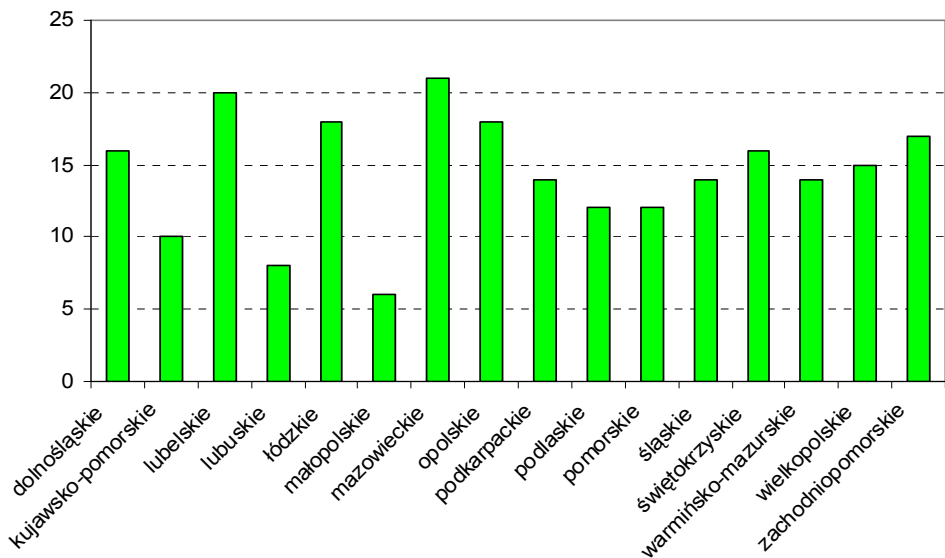
CZĘŚĆ DIAGNOSTYCZNA

CZĘŚĆ KONCEPCYJNA

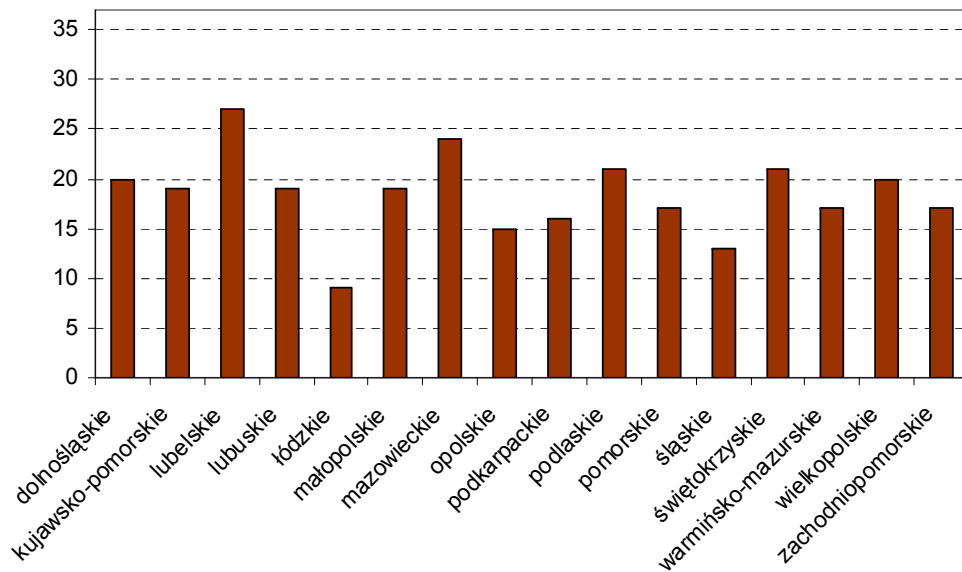
MIEJSCE OBSZARÓW WIEJSKICH AKTUALNYCH STRATEGIACH ROZWOJU WOJEWÓDZTW – KIERUNKI I CELE ROZWOJU A RZECZYWISTOŚĆ – J. Bański, M. Bednarek-Szczepańska, K. Czapiewski

Ocena strategii wojewódzkich pod względem ujmowania tematyki wiejskiej

Część diagnostyczna

Część koncepcyjna

Wieś w strategiach rozwoju województw

- **Strategie zrównoważone dobrze opracowane**
- **Strategie niespójne diagnostyczne**
- **Strategie niespójne koncepcyjne**
- **Strategie niedostosowane diagnostycznie i koncepcyjnie**

		Część koncepcyjna	
		+	-
Część diagnostyczna	+	dolnośląskie lubelskie mazowieckie świętokrzyskie	łódzkie opolskie zachodniopomorskie
	-	kujawsko-pomorskie lubuskie małopolskie podlaskie wielkopolskie	podkarpackie pomorskie śląskie warmińsko-mazurskie

Należy odchodzić od utożsamiania wsi z rolnictwem

Kierunki polityki i działania należy dostosować do zróżnicowania przestrzennego obszarów wiejskich

Należy jasno określić ważność poszczególnych działań w obrębie określonego celu lub kierunku polityki

Należy konkretnie określić narzędzia wdrażania strategii i podmioty odpowiedzialne

Wskazane jest odchodzenie od standardowych, uniwersalnych, nie niosących konkretnych treści zapisów na rzecz tworzenia nowatorskich, oryginalnych, uwypuklających specyfikę regionalną rozwiązań koncepcyjnych

Wieś 2030

Perspektywy – wieś 2030

Wieś 2030 będzie pod każdym względem bardziej zróżnicowana niż współcześnie
Wzrośnie polaryzacja obszarów wiejskich (na obszarach metropolitalnych wieś utraci swój charakter)

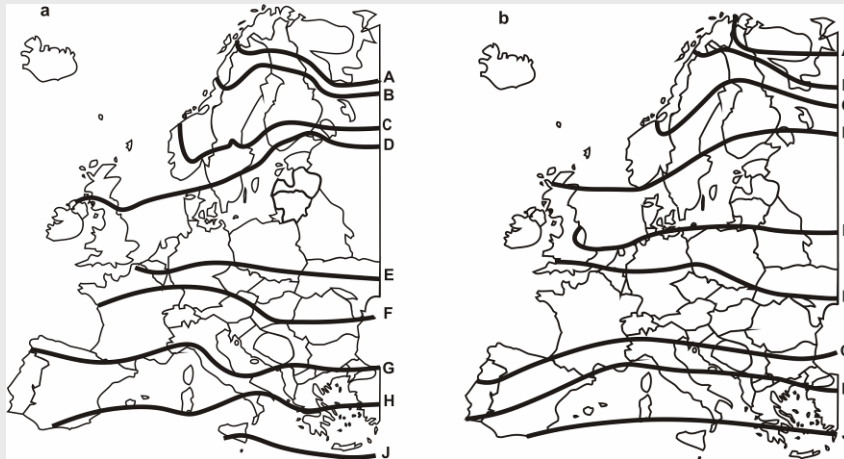

Osłabnie znaczenie rolnictwa. Należy stworzyć miejsca pracy dla odchodzących z rolnictwa

Perspektywy - wyzwania ??????????

Zmiany klimatyczne wydłużą okres wegetacyjny i umożliwią uprawę nowych odmian i gatunków

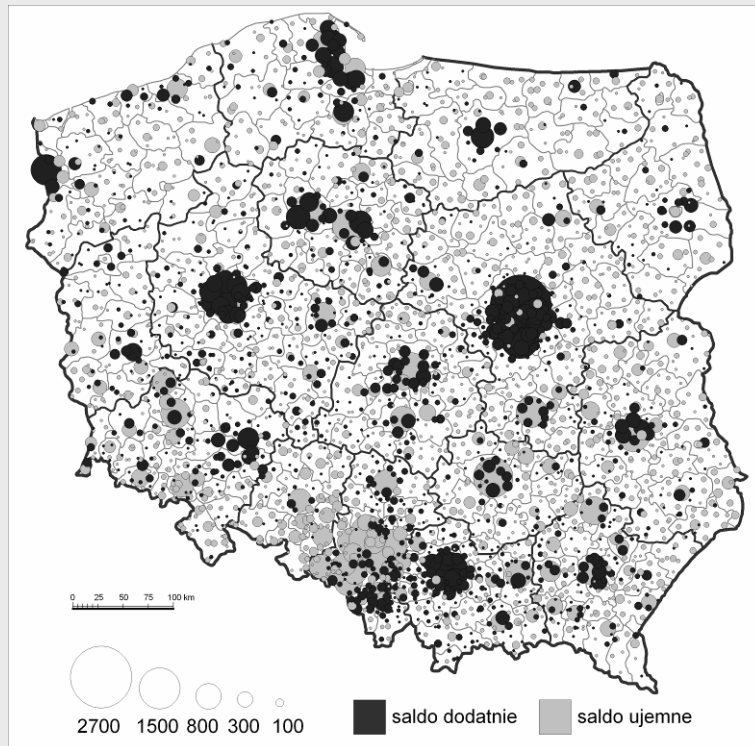
Północne granice zasięgu upraw niektórych roślin - 1975 (a) i 2019 (b) wg Kędziory, 1999 A – ziemniaki, B – jęczmień jary, C – pszenica ozima, D – buraki cukrowe, E – kukurydza, F – winorośl, G – oliwki, J – bawełna

Wieś w większym stopniu niż miasto wykorzystywać będzie niekonwencjonalne źródła energii. Mogą być one też ważnym uzupełnieniem potrzeb energetycznych małych miast.

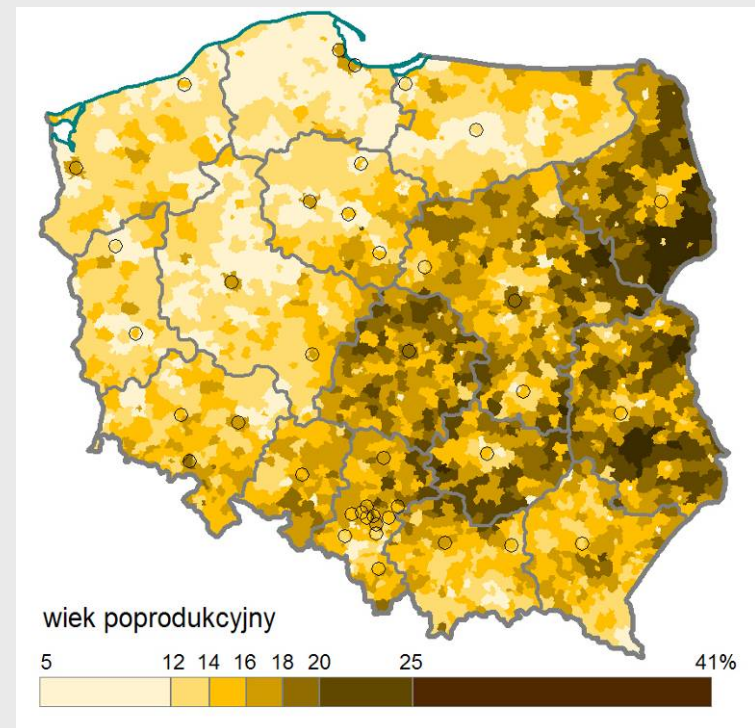

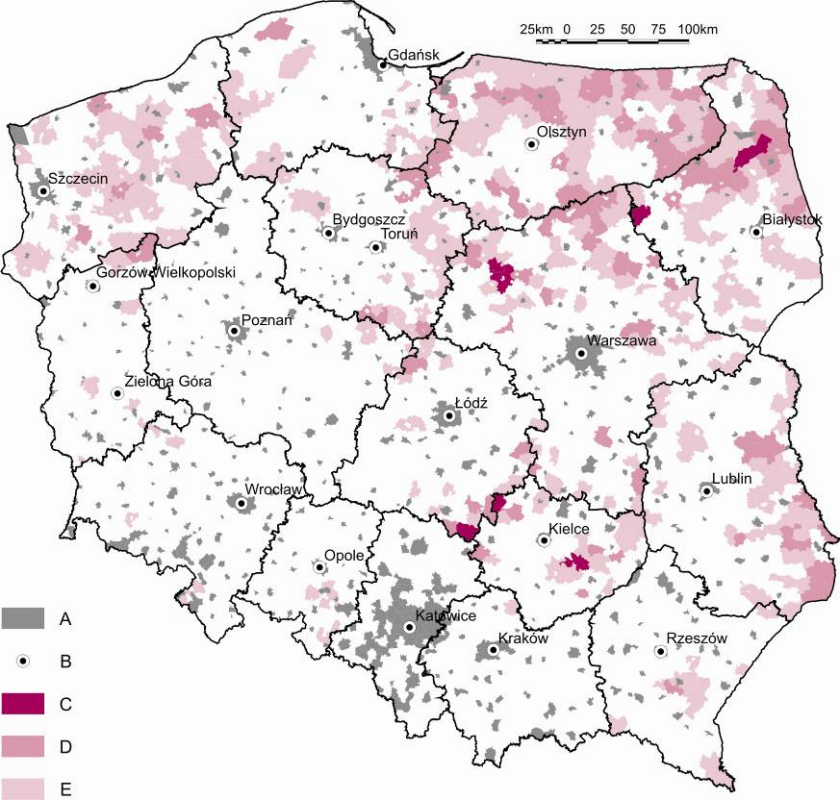
Perspektywy - wyzwania ??????????

Wzrośnie liczba mieszkańców na wsi wynikająca wyłącznie z napływu ludności miejskiej. Zjawisko to będzie szczególnie dynamiczne w sąsiedztwie miast oraz wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych.

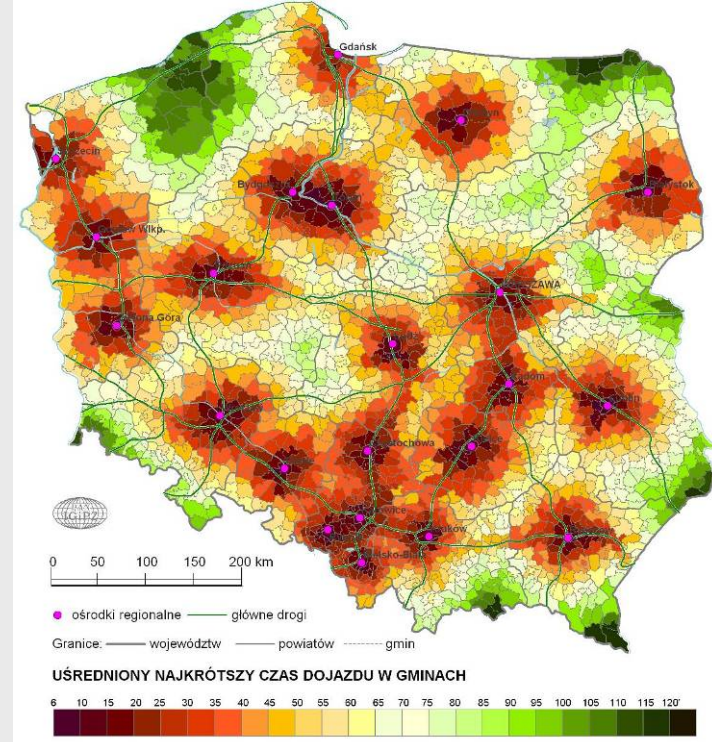

Migracje 2003

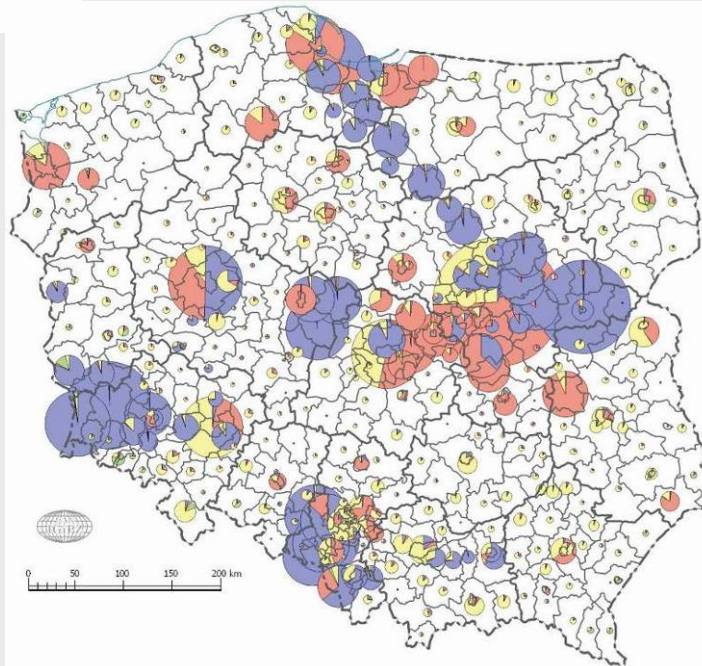

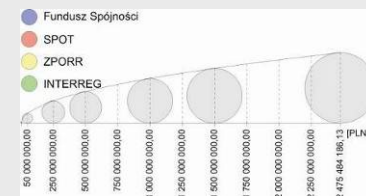
Dostępność komunikacyjna

- A – miasta,
 B – miasta wojewódzkie,
 C – **obszary skrajnie problemowe** (5 punktów),
 D – **obszary problemowe** (4 punkty),
 E – **obszary przejściowe** (3 punkty)
- współczynnik feminizacji <98,
  - udział osób w wieku powyżej 65. roku życia ponad 16%,
  - 9 lub 10 lat z ujemnym saldem migracji i odływ ponad 5% liczby ludności w okresie 1998 – 2007,
  - stopa bezrobocia >10%,
  - średnia frekwencja w wyborach parlamentarnych 2001, 2005 i 2007 <40%

Projekty transportowe z funduszy UE

Marzeniem współczesnego człowieka jest przenieść się ze wsi do miasta po to, by później móc przesiedlić się z miasta na wieś

Alec Guinness